فصل‌نامه‌ی مطالعات توسعه‌ی اجتماعی-فرهنگی، دوره‌ی سیزدهم، شماره‌ی ۳، زمستان ۱۴۰۳، صفحات ۸۱ -۶۳

مقاله پژوهشی

واکاوی ابعاد هویت قوم لک از منظر صاحبنظران

نرگس دمبادامی[۱]؛ فروزنده جعفرزاده‌پور[۲]؛ جواد فعلی[۳]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۶

چکیده

هویت قومی دارای ابعاد و زوایای مختلف بوده است و شناخت آن‌ها نیازمند بررسی جامع و کل‌نگر است و تنها استفاده از یک روش، قادر به ارائهٔ تصویر دقیق از موضوع نیست. با توجه به محدودیت مطالعات در زمینهٔ هویت قومی قوم لک و به منظور بررسی دقیق مسأله و شناخت ابعاد هویت قومی در قوم لک، از روش کیفی تحلیل تماتیک استفاده شد . به منظور شناسایی ابعاد و ویژگی‌های قوم لک با صاحبنظران و مختصصان در این حوزه، مصاحبه‌های عمیق انجام شد و با بهره‌گیری از یافته‌های حاصل از مصاحبه‌های عمیق با ۱۰ نفر از خبرگان (تا رسیدن به اشباع نظری) به بررسی پیچیدگی‌های رابطهٔ هویت قومی و هویت ملی در میان افراد قوم لک پرداخته شد. به منظور تحلیل یافته‌های تحقیق با استفاده از روش تحلیل مضمون، به بررسی عمیق‌تر و تفسیری‌تر داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها پرداخته شده است. در بخش یافته‌ها، ضمن شناسایی مضامین اصلی، به تحلیل چگونگی تجربه و درک هویت قومی و ملی توسط افراد خبره پرداخته شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هویت قوم لک در گذر زمان و در تقاطع با عوامل مختلفی مانند زبان، فرهنگ، تاریخ، سرزمین، خویشاوندی، تبعیض، همسان‌سازی فرهنگی و مهاجرت شکل گرفته است. از این‌رو، هستهٔ مرکزی در یافته های این تحقیق هویت پویا و چندلایه است؛ لک‌ها در جستجوی "ما"یی مشترک، در حال بازخوانی و بازآفرینی هویت خود در دنیای مدرن هستند.

---

۱ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی گروه‌های اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران (نویسندهٔ مسؤول).

nargesbadami2020@gmail.com

۲ .دانشیار جامعه‌شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران، ایران.

jafarzade@acecr.ac.ir

۳ .استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور تهران، ایران. javad_feli@pnu.ac.ir

واژه‌های کلیدی: تاریخ؛ تبعیض؛ خویشاوندی؛ زبان؛ سرزمین؛ فرهنگ؛ قوم لک؛ مهاجرت؛ همسان-سازی فرهنگی؛ هویت.

مقدمه و طرح مسأله

هویت، پدیده‌ای پیچیده و چندوجهی است که به احساس تعلق به یک گروه خاص اشاره دارد. هویت قومی به احساس تعلق به یک گروه قومی خاص اشاره دارد که معمولاً بر اساس اشتراکات فرهنگی، زبانی، تاریخی و جغرافیایی تعریف می‌شود(نامداری، ۱۳۹۷). قوم لک یکی از گروه‌های قومی ایران است که در استان‌های لرستان، کرمانشاه، ایلام و کردستان زندگی می‌کنند. لک‌ها دارای زبان، فرهنگ، تاریخ و سرزمین خاص خود هستند (بللی[1]، ۲۰۲۱).

هویت قوم لک، مانند هویت هر گروه قومی دیگری، در طول تاریخ و در تعامل با عوامل مختلف شکل گرفته است. این عوامل شامل مؤلفه‌های بنیادی هویت مانند زبان، فرهنگ، تاریخ و سرزمین، همچنین عواملی مانند ساختارهای اجتماعی، روابط قدرت، و تحولات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی می‌شود (آنونبی[2]، ۲۰۰۵).

در سال‌های اخیر، هویت قوم لک با چالش‌هایی مانند تبعیض، همسان‌سازی فرهنگی و مهاجرت روبرو شده است (صدیق سروستانی و قلی‌پور، ۱۳۸۸) با این حال، لک‌ها نیز از فرصت‌هایی برای حفظ و بازآفرینی هویت خود در دنیای مدرن برخوردار هستند. بررسی هویت قوم لک از اهمیت زیادی برخوردار است. این امر به درک عمیق‌تر از تجربیات زیستهٔ افراد این قوم، چالش‌ها و فرصت‌های پیش روی آن‌ها و همچنین نقش هویت در زندگی فردی و اجتماعی آن‌ها کمک می‌کند. علاوه بر این، بررسی هویت قوم لک می‌تواند به غنی‌تر شدن گفتمان‌های مربوط به تنوع فرهنگی، هویت‌های قومی و حقوق اقلیت‌ها در ایران کمک کند.

هویت قوم لک، مسأله‌ای مهم و پیچیده است که بررسی آن از ضرورت و اهمیت بالایی برخوردار است. با بررسی این مسأله می‌توانیم به درک عمیق‌تر از تجربیات زیستهٔ افراد قوم لک، چالش‌ها و فرصت‌های پیش روی آن‌ها و همچنین نقش هویت در زندگی فردی و اجتماعی آن‌ها دست پیدا کنیم .این امر می‌تواند به ما کمک کند تا راهکارهایی برای حفظ و بازآفرینی هویت

---

[1] .Belelli

[2]. Anonby

قوم لک در دنیای مدرن ارائه دهیم و به ایجاد جامعه‌ای عادلانه‌تر و فراگیرتر برای همهٔ افراد، صرف نظر از قومیت و هویت آن‌ها، کمک کنیم (رضاییان، وثوقی و ساروخانی، ۱۳۹۸).

بررسی هویت قوم لک از جنبه‌های مختلف اهمیت بسزایی دارد. هویت این قوم به‌طور عمیق، با تجربیات زیستهٔ افراد آن گره خورده است و مطالعهٔ این هویت می‌تواند به شناخت بهتر دیدگاه‌ها و جهان‌بینی آن‌ها کمک کند. همچنین، هویت قوم لک در دنیای مدرن با چالش‌ها و فرصت‌های متعددی روبرو است که تحلیل این چالش‌ها می‌تواند راهکارهایی برای حفظ و بازآفرینی هویت در شرایط امروزی ارائه دهد (توسلی و قلی پور، ١٣٨٦).

هویت، نقش مهمی در زندگی فردی و اجتماعی افراد ایفا می‌کند و بررسی هویت قوم لک فرصت مناسبی برای درک اهمیت این نقش در جامعه فراهم می‌آورد (باقری و دیگران، ۱۳۹۹). این بررسی همچنین به غنی‌تر شدن گفتمان‌های مرتبط با تنوع فرهنگی، هویت‌های قومی و حقوق اقلیت‌ها در ایران یاری می‌رساند و امکان ایجاد جامعه‌ای عادلانه‌تر و فراگیرتر برای همهٔ افراد، فارغ از قومیت و هویت آن‌ها را فراهم می‌کند. در صورت عدم توجه به این موضوع، خطر از دست رفتن تدریجی هویت قومی، محرومیت افراد قوم لک از حقوق و فرصت‌های برابر و افزایش تنش‌ها و درگیری‌های اجتماعی وجود خواهد داشت. این‌رو، سؤال اصلی این پژوهش حول این محور صورتبندی می‌شود که «ابعاد هویت قومی و ملی قوم لک، کدام‌اند؟»

پیشینهٔ تجربی پژوهش

مطالعات متعددی، رابطهٔ بین هویت ملی و قومی را بررسی کرده‌اند. یافته‌های برخی پژوهش‌ها، از جمله مطالعهٔ شیردل (١٤٠٤) در پژوهشی با عنوان «برساخت هویت قومی در دانشجویان دختر سیستان و بلوچستان»، حاکی از آن است که هویت قومی در فرآیندی پویا از "درون‌سازی و برون‌سازی" و از طریق تعاملات بین‌قومی و تقابل با "دیگری" شکل می‌گیرد. همسو با این یافته، پورهنگ (١٤٠٤) در پژوهش خود با عنوان «بررسی الگوی قومی بلوچ‌ها در شهر مشهد: بررسی ارتباط میان هویت قومی و ملی مهاجران بلوچ و تأثیر آن بر روابط درون‌قومی و بی قومی»، به این نتیجه رسید که هویت قومی و ملی می‌توانند در تقویت متقابل یکدیگر عمل کنند و تعادلی پویا بین آن‌ها برقرار شود. با این حال، این رابطه همیشه هماهنگ نیست. همان‌طور که عموزاده خلیلی (١٤٠٢) در مطالعه تطبیقی خود با عنوان «بررسی همبستگی ملی و هویت قومی در میان ترکمن‌ها و سیستانی‌های استان گلستان»، نشان داد، گرایش به هویت ملی در میان ترکمن‌ها به طور معناداری کمتر از سیستانی‌هاست.

در بعد راهبردی، دلیر و همکاران (۱٤۰٤) در پژوهشی با عنوان «از کلاس تاریخ تا هویت تاریخی: شبکهٔ مفهومی و طرح‌وارهٔ شکل‌گیری هویت ملی بر مبنای پیوند شناخت، ارزش و علطفه»، بر نقش محوری آموزش تاریخ در تقویت هویت ملی تأکید کرده‌اند و جایگزینی روش‌های فعالی مانند "حلقه کندوکاو" را به جای آموزش منفعلانه پیشنهاد می‌دهند. در مجموع، این پژوهش‌ها بر پیچیدگی و چندبعدی بودن رابطهٔ هویت‌های جمعی در ایران صحه می‌گذارند. پژوهش حاضر نیز با تمرکز بر قوم لک و با بررسی همزمان ابعاد تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی، مذهبی و ادبی، در پی آن است تا درکی جامع‌تر از بسترهای شکل‌گیری و تحول هویت در این قوم ارائه دهد.

عوامل سیاسی نیز بر انسجام هویت ملی تأثیرگذار بوده‌اند. غلامی (۱۳۹۱) در پژوهش خود با عنوان «عوامل سیاسی مؤثر بر همبستگی ملی در بین قومیت‌های ایران»، بر سیاست‌های وحدت‌بخش امام خمینی اشاره کرده است و آن‌ها را در تقویت همبستگی ملی مؤثر دانسته است. همچنین، پژوهش قنبری برزیان و جعفرزاده پور (۱۳۹۰) با عنوان «قدرت هویت ملی در بین ایرانیان»، احساس تعلق به جامعهٔ ملی را بررسی کرده است و نشان داده‌اند که گرچه این احساس قوی است، اما ضعف در بُعد زبانی هویت ملی همچنان یک چالش محسوب می‌شود. در نهایت، مطالعات فراتحلیل مانند تحقیق جعفرزاده پور و حیدری (۱۳۹۳) با عنوان «فراتحلیل رابطهٔ هویت ملی و هویت قومی در ایران»، پیشنهاد کرده‌اند که بهبود شرایط اقتصادی و فرهنگی در مناطق قومی می‌تواند موجب تقویت انسجام ملی شود.

مطالعات بین‌المللی نیز بر پویایی رابطهٔ بین هویت قومی و ملی تأکید دارند. اسمیت[1](۲۰۲۰) با عنوان «هویت ملی»، در پژوهشی نشان داد که در جوامع چند فرهنگی، به رسمیت شناخته شدن هویت‌های قومی توسط نهادهای حکومتی، شرط لازم برای تقویت احساس تعلق به هویت ملی فراگیر است. این یافته حاکی از آن است که سیاست‌های شمول‌گرا، نه حذف‌گرا، به انسجام ملی بیشتری منجر می‌شوند. همسو با این دیدگاه، گارسیا و چن[2] (۲۰۱۸) در یک فراتحلیل با عنوان «هویت‌های ملی و قومی در قرن ۲۱: مرور فراتحلیلی از روابط آن‌ها»، تأکید کردند که هویت قومی و ملی در شرایط عادی در یک رابطهٔ خطی و سلسله مراتبی قرار ندارند، بلکه بیشتر به

---

[1] Smith

[2]. Garcia & Chen

صورت موازی و تعاملی عمل می‌کنند. به عبارت دیگر، افراد می‌توانند به طور همزمان احساس تعلق قوی هم به گروه قومی خود و هم به جامعهٔ بزرگ‌تر ملی داشته باشند.

در مجموع، ادبیات جهانی نیز همانند پژوهش‌های داخلی، بر هم‌زیستی و تعامل پیچیدهٔ هویت‌های چندگانه در جهان امروز صحه می‌گذارد. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که هویت قومی و ملی لزوماً در یک بازی با مجموع صفر قرار ندارند، بلکه تقویت یکی می‌تواند به شرط به رسمیت شناخته شدن و کاهش احساس تبعیض، موجب تقویت دیگری شود. این چارچوب نظری، برای تحلیل یافته‌های پژوهش حاضر دربارهٔ قوم لک بسیار راهگشا خواهد بود.

چهارچوب مفهومی

مفهوم هویت در جامعه‌شناسی، مفهومی چند بُعدی است و می‌توان به چند طریق دربارهٔ آن بحث کرد. به بیان کلی، هویت به درک و تلقی مردم از اینکه چه کسی هستند و چه چیزی برایشان معنادار است، مربوط می‌شود. این درک و تلقی، در پیوند با خصوصیات معینی شکل می‌گیرد که بر دیگر منابع معنایی اولویت دارد. جامعه‌شناسان از دو نوع هویت سخن می‌گویند: هویت اجتماعی و هویت شخصی. این شکل‌های هویت فقط از نظر تحلیلی از هم جدا و متمایز می‌شوند، اما در واقع پیوند تنگاتنگی با یکدیگر دارند. هویت اجتماعی به‌معنای ویژگی‌هایی است که از طرف دیگران به یک فرد نسبت داده می‌شود. می‌توان این ویژگی‌ها را نشانه‌هایی تلقی کرد حاکی از آن که هر شخص معینی، اساساً چه کسی است. درعین‌حال، این ویژگی‌ها، شخص مذکور را به افراد دیگری مربوط می‌کند که همین خصوصیات و کیفیات را دارند.

همچنین هویت‌های اجتماعی، بُعد جمعی دارند. آن‌ها مشخص می‌کنند که افراد چگونه و از چه نظر «شبیه» دیگران هستند. اگر هویت اجتماعی نشان‌دهندهٔ شیوه‌های همسانی افراد با دیگران است، هویت شخصی، ما را به‌عنوان افرادی جدا و مجزا از یکدیگر، متمایز می‌کند. هویت شخصی به معنای رشد و تکوین شخصی است که از طریق آن، معنای یگانه و منحصربه‌فردی از خویشتن‌مان و مناسبت‌مان با جهان پیرامون خود، خلق می‌کنیم (گیدنز، ١٣٨٨). هویت در سطوح و ابعاد مختلف واکاوی شده است. هویت ملی، هویت دینی، هویت جهانی و مواردی از این قبیل (گزارش راهبردی، ١٣٨٥: ١٤). هویت ملی، عالی‌ترین سطح هویت جمعی بوده است و می‌توان گفت احساس تعلق به ملتی خاص است. ملتی که نمادها، سنت‌ها، مکان‌های مقدس، آداب و رسوم، قهرمانان تاریخی و فرهنگ و سرزمین معین دارد. هویت ملی یعنی احساس تعلق به

گروهی از انسان‌ها، به‌واسطهٔ اشتراک داشتن در برخی عناصر فرهنگی و شبه‌فرهنگی (حاجیانی، ۱۳۸۸: ۳٦۱).

اسمیت هویت ملی را بازتولید و بازتغییر پایدار ارزش‌ها، نمادها، خاطرات، افسانه‌ها و سنت‌ها می‌داند که عناصر تمایزبخش هر ملتی هستند. هویت ملی عبارت است از نوعی احساس تعلق فرهنگ‌محور، تمایزآفرین و تداوم‌بخش به یک ملت که دولت و گفتمان‌های مسلط، با بهره‌برداری از منابعی معین آن را به‌وجود آورده است، حفظ و تعریف می‌کند. وی اضافه می‌کند که هستهٔ هویت ملی، تداوم و تمایز است. در جایی دیگر اشاره شده است که هویت ملی فرایند پاسخ‌گویی آگاهانه یک ملت به پرسش‌های پیرامون خود، گذشته، کیفیت، زمان تعلق، خاستگاه اصلی، حوزهٔ تمدنی، جایگاه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ارزش‌های مهم، دربارهٔ هویت تاریخی خود است (گودرزی، ۱۰۵:۱۳۸٤). برای هویت ملی می‌توان ابعاد مختلفی در نظر گرفت، مانند بعد زبانی، دینی، سرزمینی، اجتماعی، سیاسی، ارزش‌های ملی و تاریخی (ربانی و رستگار، ۱۳۹۲).

روش تحقیق

این پژوهش از روش کیفی تحلیل تماتیک و رویکرد براون وکلارک[1] برای بررسی هویت قوم لک استفاده کرده است.تحلیل تماتیک روشی برای تجزیه و تحلیل داده‌های متنی است که به دنبال شناسایی الگوها و مضامین اصلی در داده‌ها است. برای جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با تعداد ۱۰ نفر از افراد لک استفاده شده است. مصاحبه‌ها در مورد تجربیات هویتی افراد، از جمله احساس تعلق به قوم لک، چالش‌هایی که با آن‌ها روبرو هستند و فرصت‌هایی که برای حفظ و بازآفرینی هویت خود دارند، انجام شده است. داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها با استفاده از روش تحلیل تماتیک تجزیه و تحلیل شده‌اند و تا رسیدن به اشباع ادامه داشت.

جدول شمارهٔ یک- ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان در تحقیق

ردیف	تحصیلات	سابقهٔ کاری	آشنایی با فرهنگ و تاریخ اقوام لک
۱	دکتری جامعه‌شناسی	۲۰ سال	بله

[1] Braun and Clarke

٢	کارشناسی ارشد مردم‌شناسی	١٠ سال	بله
٣	دکتری مطالعات قومی	١٥ سال	بله
٤	دکتری جامعه‌شناسی	١٨ سال	بله
٥	دکتری مردم‌شناسی	١٢ سال	بله
٦	کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی	٨ سال	بله
٧	دکتری مطالعات قومی	١٧ سال	بله
٨	کارشناسی ارشد مردم‌شناسی	١١ سال	بله
٩	دکتری جامعه‌شناسی	٢٢ سال	بله
١٠	کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی	٩ سال	بله

یافته‌های تحقیق

جدول ٢، ویژگی‌های اجتماعی قوم لک از نظر خبرگان نشان می‌دهد.

جدول شمارهٔ دو- ویژگی‌های اجتماعی قوم لک

شاهد مثال (گزیده‌ای از مصاحبه)	کد سطح ١ (زیرمقوله)	مقوله اصلی
«در خرم‌آباد در دست لرها بود در کرمانشاه هم کردها و کلهرها... به غلط هم بود چون کلهرها ساکنان قدیمی کرمانشاه نیستن. بعد اون‌ها چون به رسانه دسترسی داشتن خودشون رو بازنمایی کردن در مقابل اما لک‌ها سکوت کردن... بدترین حذف هم حذف سکوته»	آغاز آگاهی قومی و اطلاع‌رسانی	تعامل با سایر اقوام
«لک‌ها محال است که بخواهند با هویت ملی در تضاد باشند... رابطهٔ هم‌افزایی است و رابطهٔ تخریبی ندارند... میگن لکیم و ایرانی هستیم؛ اول لک هستیم به عنوان قوم و بعد ایرانی هستیم»	رابطهٔ هویت قومی و ملی	تعامل با سایر اقوام

«*برای نشان دادن قومیت شما یه عنصر دائمی ندارین... قومیت رابطهٔ ما و دیگری است... بنا بر وضعیت شرایط تغییر میکنه؛ یه زمانی لباس هست، یه زمانی ادبیاته، یه زمانی مناسکه*«	تنوع نشانه‌های هویتی قوم لک	روابط اجتماعی

ویژگی‌های جغرافیایی قوم لک در جدول ۳، نشان داده شده است.

جدول شمارهٔ سه- ویژگی‌های جغرافیایی قوم لک

شاهد مثال (گزیده‌ای از مصاحبه)	کد سطح ۱ (زیرمقوله)	مقوله اصلی
«*سرزمین لک‌ها از لحاظ توسعه از دیگر سرزمین‌ها توسعه نیافته ر است... بعضی جاها اصلاً توسعه پیدا نکرده*»	توسعه‌نیافتگی سرزمینی	ویژگی‌های جغرافیایی و توسعهٔ سرزمینی
«*کرمانشاه مرز غربی لک‌ها هست... میرن تا نزدیکی کبیر کوه... به نزدیکی اسدآباد این حوزه جغرافیایی لک‌هاس*»	گستردگی و پراکندگی سرزمینی	
«خصایصی که لک‌ها دارن برگرفته از کوچروی قوم لک هست... آدم‌های کوچرویی... اون روحیه لکی را دارن»	ریسک‌پذیری به دلیل شرایط کوچ‌نشینی	
«*لک‌ها چون در فلات کوهستانی بوده‌اند یه مقدار دیرتر با شهرنشینی آشنا شدن*»	تأخر در شهرنشینی	
«*اقوام ما... با بیرون کشور ارتباط دارن... ولی لک‌ها در جغرافیایی ایران محصور هستند... ارتباطی با هم ندارن*»	نداشتن ارتباط با اقوام خارج از کشور	
«*هویت قومی از سال ۱۳۲۰ به این طرف نمود پیدا کرد... در لرستان رفتن و گفتن تو لری و ما لک و از اینجا هویت قومی نمود پیدا کرد*»	آغاز تمایزات هویتی در شهرهای جدید	
«*به دلایلی که گفته شد مثل سرکوب در اسکان عشایر دیرتر با مدرنیته و رسانه آشنا شدن...*»	علل محدودیت (تکرار برای تأکید)	

جدول ٤، ویژگی‌های فرهنگی قوم لک را نشان می‌دهد.

جدول شمارهٔ چهار- ویژگی‌های فرهنگی قوم لک

شاهد مثال (گزیده‌ای از مصاحبه)	کد سطح ۱ (زیرمقوله)	مقوله اصلی
«*ساختار اجتماعی لک‌ها هنوز مبتنی بر ایل هست... کماکان خودشون رو وابسته گروه‌های بزرگتری می دونن... اون سلسله مراتب هنوز هست*»	متعلق دانستن خود به ساختار اجتماعی ایلی	**تعهد و تعلق قومی**
«*بعدها که لک‌ها به رسانه دسترسی پیدا کردن در ابتدا با کتاب شروع کردن که در ابتدا خیلی کتاب‌های قوی نبود اما بالاخره خوب بود*»	آغاز آگاهی قومی و اطلاع‌رسانی	**تعهد و تعلق قومی**
«*دیرتر با مدرنیته و رسانه آشنا شدن و رسانه‌ای در دستشان نبود...*»	عدم بازنمایی هویتی	**تعهد و تعلق قومی**

	قوم لک	
«لک‌ها محال است که بخواهند با هویت ملی در تضاد باشند... رابطهٔ هم‌افزایی است و رابطهٔ تخریبی ندارند...»	رابطهٔ هویت قومی و ملی	**تعامل با سایر اقوام**
«برای نشان دادن قومیت شما یه عنصر دائمی ندارین... بنابر وضعیت شرایط تغییر میکنه...»	تنوع نشانه‌های هویتی قوم لک	

ویژگی‌های ادبی و زبان قوم لک در جدول ۵، نشان داده شده است.

جدول شمارهٔ پنج-ویژگی‌های ادبی و زبان قوم لک

شاهد مثال (گزیده‌ای از مصاحبه)	کد سطح ۱ (زیرمقوله)	مقولهٔ اصلی
«اول زبان، یکی مناسک آنهاست، یکی ادبیات....»	اهمیت زبان و ادبیات	**شاخص زبان و ویژگی‌های ادبی**
«در شرایط فعلی مهم‌ترین مشخصه، زبان هست به نظر من»	زبان به عنوان مهم‌ترین شاخص	
«هویت قومی... جدید متوجه شدن که به خاطر زبانشان میتونن هویت دیگه‌ای پیدا کنن»	پیشینهٔ تاریخی و کشف هویت از طریق زبان	
«لک‌ها منابع ادبی زیادی دارن که بخشی از آن به آیین اهل حق بر می‌گرده... یه بخش مذهبی داره... و یه بخش دیگه ادبی هست... مثل سید نوشاد که دیوان دارند»	وجود منابع ادبی غنی (مذهبی و غیرمذهبی)	
«در صد سال گذشته این‌ها باز تولید نشدن و ادامه پیدا نکردن»	توقف بازتولید ادبی در صد سال گذشته	
«ولی این ادبیات موجود هست در زندگی روزمره هستن»	تداوم حضور ادبیات در زندگی روزمره	
«بنابر وضعیت شرایط تغییر میکنه؛ یه زمانی لباس هست، یه زمانی ادبیاته.»	تنوع نشانه‌های هویتی	

جدول ٦، ویژگی‌های مذهبی قوم لک را نشان می‌دهد.

جدول شمارهٔ شش- ویژگی‌های مذهبی قوم لک

شاهد مثال (گزیده‌ای از مصاحبه)	کد سطح ۱ (زیرمقوله)	مقولهٔ اصلی
«لک‌ها منابع ادبی زیادی دارن که بخشی از آن به آیین اهل حق بر می-گرده که در منطقه بهش زبان یاری گفته میشه یه بخش مذهبی داره که بهش کلام میگن...»	وجود منابع ادبی غنی مذهبی (کلام و زبان یاری)	**ویژگی‌های مذهبی**

«...در صد سال گذشته این‌ها باز تولید نشدن و ادامه پیدا نکردن...»	توقف بازتولید ادبیات مذهبی در صد سال گذشته	
«...ولی این ادبیات موجود هست در زندگی روزمره هستن»	تداوم حضور ادبیات مذهبی در زندگی روزمره	
«لک‌ها یا اهل حق هستن یا شیعه... بیرانوندها، کاکاوندها، ترکاشوندها شیعه هستن عثمانوندها و جلال وندها اهل حق هستند».	وجود دو مذهب اصلی (شیعه و اهل حق)	

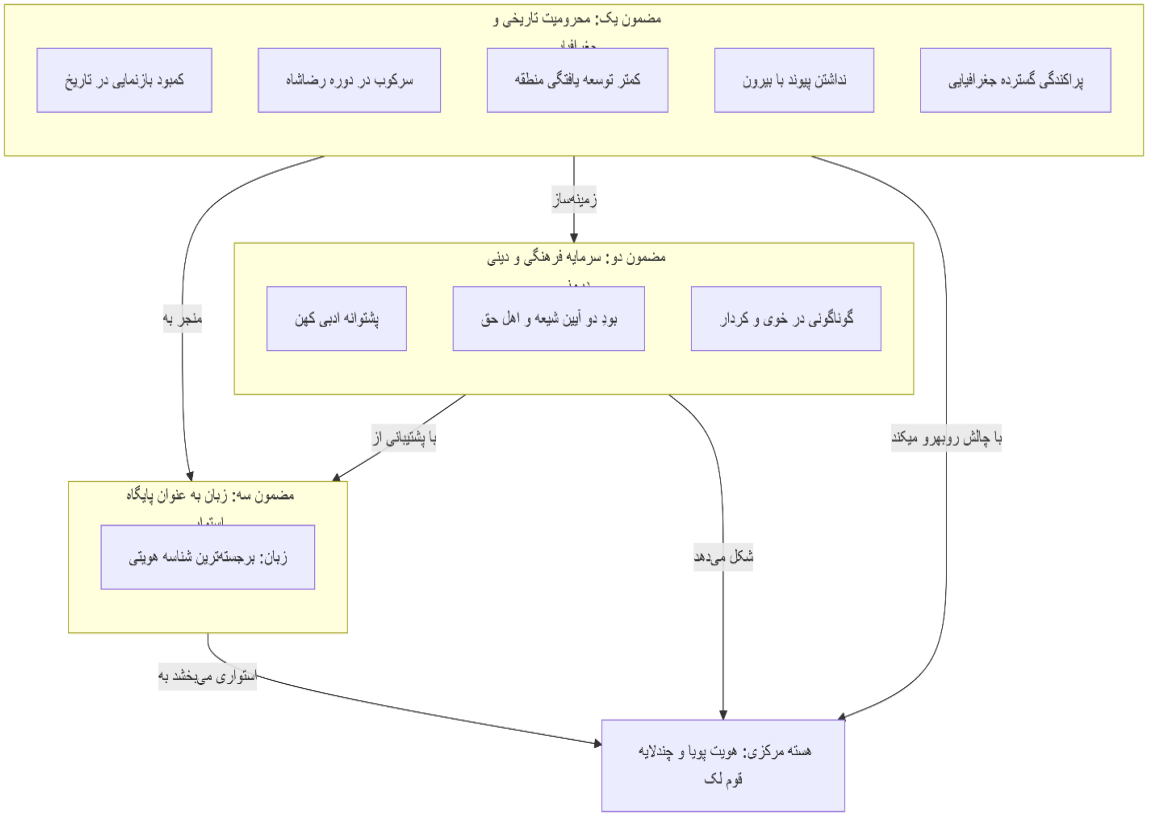

نمودار شمارهٔ یک- شبکهٔ مضمونی مقولات تحقیق

درجدول۷، الگوهای تعامل هویت قومی و ملی قوم لک، نشان داده شده است.

جدول هفت- الگوهای تعامل هویت قومی و ملی قوم لک

شاهد مثال (گزیده‌ای از مصاحبه)	کد باز	مقولهٔ محوری
«زبان لکی گنجینه‌ای است که اگر از کودکم گرفته شود، بخشی از وجودش را ربوده‌اند. اما او باید فارسی را نیز به‌روز و روان بیاموزد تا در میهنش پیشرفت کند» *«فرهنگ لک مانند ریشه درختی است که تنه آن ایران است. هرچه ریشه قوی‌تر باشد، درخت در برابر طوفان‌ها پایدارتر می‌ماند»*	-زبان مادری به مثابه گنجینه فارسی به مثابه ابزار پیشرفت فرهنگ قومی به عنوان ریشه درخت ملی - تقویت متقابل دو هویت	رابطهٔارگانیک و تکمیلی
«یک جوان لک وقتی در آیین عروسی خودش سرده می‌زند، هم لک است هم ایرانی. این آیین‌ها، رنگین‌کمان هویت ایرانی را تشکیل می‌دهند» *«در اداره خود را ایرانی معرفی می‌کنم و در خانواده لک. این دو هیچ منافاتی با هم ندارند»*	-بروز همزمان هویت‌ها در آیین فرهنگ قومی به عنوان بخشی از کل ملی - تغییر موقعیتی هویت همزیستی مسالمت‌آمیز لایه‌های هویتی	هویت تودرتو و چندلایه
«متأسفانه گاهی یک دانش‌آموز لک به خاطر لهجه‌اش در مدرسه مسخره می‌شود. این تحقیر کوچک، می‌تواند به احساسی از کل سیستم تبدیل شود» *«وقتی برای گرفتن مجوز برگزاری مراسم لکی با بروکراسی پیچیده‌ای مواجه می‌شویم، احساس می‌کنیم که سیستم با هویت ما مشکل دارد»*	-تمسخر لهجه در نهاد ملی -تعمیم تحقیر به کل ساختار - بروکراسی به عنوان مانع هویتی - سیستم در تقابل با هویت قومی	تعارض نهادی شده
«ما در کرمانشاه همسایه کرد و ترک هستیم. این شهر به ما آموخته که در عین حفظ اصالت‌مان، "کرمانشاهی" بودن را به عنوان یک پل وحدت بپذیریم» *«مدارس کرمانشاه که دانش‌آموز از همه اقوام دارند، به آزمایشگاه وحدت ملی تبدیل شده‌اند»*	-کلانشهر به عنوان پل وحدت -همزیستی قومی در بستر شهری - مدارس به عنوان آزمایشگاه وحدت هویت شهری فراگیر	همگرایی از طریق هویت شهری مشترک
«حقوق ما در قانون اساسی ذکر شده، اما در عمل دیده نمی‌شود. وقتی حق آموزش به زبان مادری اجرا نشود، این سؤال پیش می‌آید که آیا ما شهروند درجه دو هستیم؟» *«در توزیع بودجهٔ فرهنگی، سهم ناچیزی به فرهنگ لک اختصاص می‌یابد. این ناعدالتی خودش نوعی تبعیض سیستماتیک است»*	-شکاف بین قانون و عمل - پرسش از جایگاه شهروندی - تبعیض در توزیع بودجه فرهنگی - ناعدالتی سیستماتیک	احساس محرومیت نسبی و تبعیض

«نگاه باستان‌شناختی نشان می‌دهد که لک‌ها ساکنان کهن این سرزمین‌اند. بنابراین هویت ما جدا از هویت ایران نیست، بلکه ستونی استوار از بنای آن است» *«مقبرهٔ داوود الیاس در میان لک‌ها، تنها یک زیارتگاه قومی نیست، بلکه بخشی از تاریخ مشترک همهٔ ایرانیان است»*	-لک به عنوان ستون استوار ایران -ریشه‌های تاریخی مشترک -اماکن مقدس قومی به عنوان میراث ملی - تداوم تاریخی پیوند قوم و ملت	وحدت تاریخی و تمدنی
«جهانی‌شدن باعث می‌شود جوانان ما بیشتر به سمت فرهنگ ملی جذب شوند تا فرهنگ محلی. این یک آسیب جدی برای هویت قومی است» *«شبکه‌های اجتماعی با ترویج فرهنگ یکسان، ویژگی‌های منحصر به فرد فرهنگ لک را تحت تأثیر قرار داده‌اند»*	-جذابیت فرهنگ ملی در عصر جهانی‌شدن -کمرنگ شدن فرهنگ محلی -شبکه‌های اجتماعی به عنوان عامل همگن‌ساز - فرسایش هویت قومی در برابر جریان‌های جهانی	تهدید هویت قومی توسط فرآیندهای کلان
«مهم نیست در تهران چه می‌گذرد؛ در کافه‌های کرمانشاه، موسیقی لکی پخش می‌شود و جوانان با آن همذات‌پنداری می‌کنند. این یک مقاومت فرهنگی خاموش است» *«گروه‌های موسیقی محلی جوانان در کرمانشاه، به طور خودجوش به احیای آواهای لکی می‌پردازند»*	-مقاومت فرهنگی در فضاهای شهری - همذات‌پنداری جوانان با موسیقی لکی - احیای خودجوش موسیقی محلی پاسداری نسل جوان از میراث قومی	احیای هویتی از پایین
«فردی که هویت قومی مستحکمی دارد، از اعتمادبه‌نفس بالاتری برخوردار است و این اعتمادبه‌نفس، سنگ بنای یک مشارکت ملی فعال و سالم است» «کسی که تاریخ و فرهنگ خود را به خوبی بشناسد، بهتر می‌تواند در ساختن میهن سهیم شود»	-اعتماد به نفس ناشی از هویت قومی -هویت قومی به عنوان پایهٔ مشارکت ملی - شناخت فرهنگ خودی به عنوان مقدمهٔ مشارکت ملی -هویت قومی سالم زمینه‌ساز سرمایه‌گذاری در هویت ملی	تقویت روانشناختی هویت ملی
«صداوسیما تنها به نمایش رقص و آواز محدودمان می‌کند. آن هم در ساعات کم‌بیننده. این نادیده گرفتن عمق فرهنگ ماست» *«در کتاب‌های درسی هیچ اشاره‌ای به تاریخ و ادبیات لک نشده است. گویا ما در تاریخ این سرزمین نقشی نداشته‌ایم»*	-تقلیل فرهنگ به فولکلور -نمایش سطحی و حاشیه‌ای - غیبت از متون درسی ملی - حذف از روایت رسمی تاریخ	حاشیه‌نشینی فرهنگی

نمودار شمارهٔ دو–شبکه مضامین

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی رابطهٔ بین هویت قومی و هویت ملی نشان داد که این دو هویت نه تنها در تقابل با یکدیگر نیستند، بلکه رابطه‌ای مثبت و معنادار دارند. این یافته با نظریهٔ هویت تودرتو همخوانی دارد که معتقد است افراد می‌توانند به طور همزمان به سطوح مختلف هویتی تعلق داشته باشند. به عبارت دیگر، یک فرد می‌تواند همزمان هم احساس تعلق عمیقی به قوم خود داشته باشد و هم به عنوان یک شهروند ایرانی، هویت ملی مستحکمی را دارا باشد. نقش برجستهٔ تعلق عاطفی در پیش‌بینی هویت ملی، حاکی از اهمیت بعد عاطفی و احساسی هویت است. به نظر می‌رسد که احساسات مثبت نسبت به فرهنگ و پیشینهٔ قومی، می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری دلبستگی‌های ملی شود. این یافته با دیدگاه‌های روانشناختی هویت که بر نقش هیجانات و احساسات در شکل‌گیری هویت تأکید دارند، همسو است.

پایبندی به زبان و فرهنگ قومی نیز به عنوان یکی از پیش‌بین‌های مهم هویت ملی شناسایی شد. این نتیجه نشان می‌دهد که حفظ و تقویت عناصر فرهنگی قومی نمی‌تواند به عنوان تهدیدی برای هویت ملی قلمداد شود، بلکه در صورت مدیریت صحیح، می‌تواند به غنای فرهنگی جامعه و تقویت هویت ملی بینجامد. با توجه به نتایج به دست آمده در این پژوهش، می‌توان گفت که قوم

لک دارای تاریخی غنی اما کمتر شناخته شده است که نیازمند بازنمایی و ثبت دقیق‌تر است. توسعه نیافتگی جغرافیایی و انزوای ارتباطی از چالش‌های اصلی این قوم است که نیازمند توجه و برنامه‌ریزی ویژه از سوی مقامات مسؤول می‌باشد. همچنین، تنوع فرهنگی و زبانی لک‌ها نشان‌دهندهٔ پویایی و غنای فرهنگی این قوم است که باید حفظ و تقویت شود. منابع ادبی و مذهبی قوم لک نیز نشان دهندهٔ عمق معنوی و ادبی این جامعه است که نیازمند بازتولید و ترویج می‌باشد.

سرزمین لک‌ها از نظر توسعهٔ اقتصادی، اجتماعی و زیرساختی، در مقایسه با سایر مناطق کشور، کمتر توسعه یافته است. پراکندگی جغرافیایی گسترده، فاصله از مراکز شهری و محدودیت در ارتباطات بین‌المللی، از جمله عواملی هستند که بر انسجام ملی این منطقه تأثیر گذاشته‌اند. این وضعیت نه تنها بر فرصت‌های اقتصادی، بلکه بر شکل‌گیری هویت جمعی قوم لک نیز تأثیرگذار بوده است. یافته‌های تحقیق حاضر با مطالعات جعفرزاده پور و حیدری (۱۳۹۳) هم‌خوانی دارد؛ جایی که توسعه نیافتگی مناطق قومی به عنوان مانعی برای انسجام ملی معرفی شده است. علاوه بر این، سیاست‌های دولت در خصوص توزیع امکانات و توسعهٔ زیرساخت‌های مناطق قومی، نقش مهمی در همگرایی یا واگرایی اجتماعی دارد، موضوعی که غلامی (۱۳۹۱) نیز به آن پرداخته است و نشان داده است که سیاست‌های قوم‌محور می‌توانند تأثیر قابل توجهی در شکل‌گیری هویت ملی داشته باشند. یکی از چالش‌های مرتبط با قوم لک، کمبود بازنمایی تاریخی و اطلاعات کافی دربارهٔ نقش این قوم در تحولات اجتماعی و سیاسی ایران است. با این حال، برخی شواهد تاریخی نشان می‌دهند که قوم لک در تأسیس حکومت زندیه نقش پررنگی داشته است و در برابر سیاست اسکان اجباری عشایر در دوران رضاخان مقاومت کرده است. عدم توجه کافی به این جنبه در تاریخ‌نگاری رسمی، موجب شده است که هویت قومی لک‌ها کمتر در جریان‌های اصلی مطالعات تاریخی مطرح شود. این مسأله با یافته‌های غلامی (۱۳۹۱) قابل تطبیق است؛ چراکه او به نقش سیاست‌های دولتی در تعامل با اقوام مختلف پرداخته است و نشان داده است که برخی گروه‌ها از بازنمایی تاریخی کافی برخوردار نبوده‌اند. در عین حال، تأکید بر حکومت زندیه و نقش آن در تثبیت هویت قومی لک، در مطالعات قبلی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

قوم لک از نظر فرهنگ، دارای عناصر منحصربه‌فردی است که آن را از سایر گروه‌های قومی متمایز می‌کند. زبان، ادبیات، منش و رفتار اعضای این قوم در طول تاریخ شکل گرفته است و با گذر زمان دستخوش تغییراتی شده است. علاوه بر این، آیین اهل حق در میان برخی از لک‌ها

رواج دارد و باعث ایجاد تنوع مذهبی و آیینی در این جامعهٔ قومی شده است. تنوع فرهنگی این قوم در حوزه‌هایی نظیر لباس، موسیقی و مناسک آیینی قابل مشاهده است. یافته‌های این تحقیق با مطالعات شایسته و همکاران (۱۳۹۹) که تأثیر عناصر فرهنگی بر هویت ملی را بررسی کرده‌اند، هم‌راستا است. علاوه بر آن، تحقیق بروجردی علوی و صدیق یزدچی (۱۳۹٦) نقش رسانه‌های جدید را در نمایش و بازتعریف هویت قومی مورد بررسی قرار داده است، که می‌تواند بر نحوهٔ ابراز هویت فرهنگی لک‌ها نیز تأثیرگذار باشد.

زبان، یکی از مهم‌ترین شاخص‌های هویتی قوم لک محسوب می‌شود. علاوه بر آن، متون ادبی و آیینی مرتبط با اهل حق نیز بخش مهمی از میراث زبانی و فرهنگی لک‌ها را تشکیل داده است. با وجود اهمیت زبان در این قوم، مطالعات پیشین عمدتاً به ضعف بعد زبانی در هویت ملی پرداخته‌اند؛ برای مثال، تحقیق قنبری برزیان و جعفرزاده پور (۱۳۹۰) تأکید کرده است که برخی گروه‌های قومی در انسجام زبانی هویت ملی دچار ضعف هستند. در عین حال، پژوهش‌های خارجی، از جمله انونبی (۲۰۰٤-۲۰۰۵) و بللی (۲۰۲۱)، به بررسی تاریخی و مقایسه‌ای گویش‌های لکی پرداخته‌اند و نشان داده‌اند که زبان لکی دارای پیچیدگی‌های ساختاری خاص خود است. یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد که زبان نه تنها ابزار ارتباطی، بلکه یکی از پایه‌های اصلی حفظ هویت قومی لک‌ها است که باید مورد توجه ویژه‌ای قرار گیرد.

قوم لک دارای تنوع مذهبی قابل توجهی است؛ برخی اعضای این قوم پیرو آیین اهل حق هستند، در حالی که برخی دیگر شیعه محسوب می‌شوند. این تنوع مذهبی موجب شکل‌گیری الگوهای متنوعی از باورها و مناسک مذهبی شده است که بر هویت فرهنگی لک‌ها تأثیرگذار بوده‌اند. یافته‌های این بخش با مطالعات غلامی (۱۳۹۱) که نقش انسجام مذهبی در همبستگی ملی را بررسی کرده است، هم‌راستا است. علاوه بر آن، پژوهش گوان، لو و وانگ[1] (۲۰۲۱) که تأثیر هویت قومی و مذهبی در مناطق خود مختار چین را بررسی کرده است، نشان می‌دهد که محیط اجتماعی، نقش کلیدی در بازتعریف هویت مذهبی دارد. یافته‌های تحقیق حاضر نیز این روند را در میان قوم لک تأیید کرده است و نشان داده است که ترکیب عوامل فرهنگی و مذهبی می‌تواند در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی این گروه قومی مؤثر باشد.

[1] Guan, Luo & Wang

نکتهٔ حائز اهمیت این است که برای تحقق توسعهٔ پایدار و شناخت کامل‌تر از قوم لک، توجه به این عوامل ضروری می‌باشد: باید تحقیقات جامع و دقیقی در خصوص تاریخ قوم لک انجام شود تا با ثبت و بازنمایی تاریخچه این قوم، شناخت عمومی و علمی از آن‌ها افزایش یابد. بهبود و توسعهٔ زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی در مناطق لک‌نشین باید در اولویت برنامه‌های توسعه قرار گیرد. برای رفع توسعه‌نیافتگی فعلی، سرمایه‌گذاری مناسب و مشارکت محلی ضرورت دارد. برای از بین بردن انزوای جغرافیایی و فرهنگی قوم لک، باید تلاش‌هایی برای ایجاد ارتباط با اقوام و کشورهای همسایه صورت گیرد. این ارتباطات می‌تواند فرصت‌های جدیدی در زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی برای قوم لک فراهم آورد. تنوع فرهنگی زبان و ادبیات قوم لک باید حفظ و ارتقاء یابد. با ایجاد مکانیزم‌های حمایتی برای حفظ و ترویج زبان، ادبیات، مناسک و سنن فرهنگی، می‌توان غنای فرهنگی این قوم را تقویت کرد. منابع ادبی و مذهبی مربوط به آیین اهل حق و دیگر آثار تاریخی باید باز تولید شوند و در دسترس جامعه قرار گیرند. این امر می‌تواند به افزایش آگاهی فرهنگی و مذهبی قوم لک و همچنین سایر اقوام ایرانی کمک کند. برای توسعه و پیشرفت قوم لک، مشارکت فعال این قوم در ساختارهای قدرت محلی و ملی باید تشویق شود. این مشارکت می‌تواند به تحقق عدالت اجتماعی و افزایش توانایی‌های اقتصادی و سیاسی قوم لک منجر شود.

همچنین براساس یافته‌های تحقیق، برای توسعهٔ جغرافیایی، طراحی برنامه‌های توسعهٔ زیرساختی در سرزمین لک‌ها با توجه به نیازهای محلی و تقویت ارتباطات بین‌المللی و اقتصادی با ایجاد فرصت‌های تجاری و فرهنگی پیشنهاد می‌گردد. برای بازنمایی تاریخی، ایجاد مستندسازی جامع دربارهٔ تاریخ و فرهنگ قوم لک از طریق همکاری با پژوهشگران و ارگان‌های دولتی و برگزاری جشنواره‌های فرهنگی برای بازنمایی بهتر هویت و تاریخ قوم لک پیشنهاد می‌گردد. در زمینهٔ فرهنگی و آموزشی، توسعهٔ برنامه‌های آموزشی برای حفظ زبان و ادبیات قوم لک در مدارس و دانشگاه‌ها و حمایت از تولید محتواهای فرهنگی شامل آثار ادبی و آیینی مربوط به قوم لک و در جهت تقویت هویت قومی و ملی، ترویج احترام متقابل میان اقوام و فرهنگ‌ها از طریق برنامه‌های مشارکتی فرهنگی و استفاده از فناوری و رسانه‌های جدید برای ارتقای آگاهی دربارهٔ هویت قوم لک و بازتولید میراث فرهنگی و در زمینهٔ مذهبی، تشویق به تقویت همزیستی مذهبی و احترام به تنوع مذهبی و حمایت از نگارش و نشر آثار مذهبی و آیینی قوم لک در میان قوم لک پیشنهاد می‌گردد.

منابع

۱. باقری، رحمان؛ غفاری‌نسب، اسفندیار؛ احمدی، حبیب و محمدتقی عباسی‌شوازی (۱۳۹۹) «مطالعهٔ جامعه‌شناختی هویت زبانی مهاجرین قوم لک ساکن تهران»، **زبان‌شناسی اجتماعی**، ۳(۲) ٤۹–٥۹.

۲. بروجردی علوی، مهدخت و امیرسعید صدیق یزدچی (۱۳۹٦) «تأثیر فضای مجازی بر هویت ملی و قومی در ایران»، **مطالعات رسانه‌های نوین**، ۳(۱۲) ۸۷–۱۱۰.

۳. پورهنگ، محبوبه (۱٤۰٤) «**بررسی الگوی قومی بلوچ‌ها در شهر مشهد: بررسی ارتباط میان هویت قومی و ملی مهاجران بلوچ و تأثیر آن بر روابط درون‌قومی و بین‌قومی**»، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

٤. جعفرزاده‌پور، فروزنده و حسین حیدری (۱۳۹۳) «فراتحلیل رابطهٔ هویت ملی و هویت قومی در ایران»، **راهبرد اجتماعی فرهنگی**، ۳(۱۱) ٦۳–۹٦.

٥. جلالی، مهدی (۱۳۹۷) «بررسی تطبیقی هویت قومی و هویت ملی در میان دانش‌آموزان ترک آذری‌زبان و کردزبان (مطالعهٔ موردی شهرستان میاندوآب)»، **مطالعات میان‌فرهنگی**، ۱۳(۳۷) ٦۹–۹۸.

٦. حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۸) «نسبت هویت ملی با هویت قومی در میان اقوام ایرانی»، **جامعه‌شناسی ایران**، ۹(۳ و ٤): ۱٤۳–۱٦٤.

۷. دلیر، نیره؛ هدایتی، مهرنوش و علیرضا ملایی توانی (۱٤۰٤) «از کلاس تاریخ تا هویت تاریخی: شبکهٔ مفهومی و طرح‌وارهٔ شکل‌گیری «هویت ملی» بر مبنای پیوند شناخت، ارزش و عاطفه»، **مطالعات تاریخ فرهنگی**، ۱۷(٦۳) ٦٥–۹٦.

۸. رضاییان، علی؛ وثوقی، منصور و باقر ساروخانی (۱۳۹۸) «مطالعهٔ جامعه‌شناختی حوزه‌های هم‌گرایی و واگرایی هویت ملی و هویت قومی (مطالعهٔ موردی: قوم لک)»، **مطالعات علوم اجتماعی ایران**، ۱٦(٦۱) ۱۸–۳٦.

۹. ربانی، علی و یاسر رستگار (۱۳۹۲) «تحلیلی بر وضعیت هویت ملی و ابعاد شش‌گانهٔ آن در بین شهروندان شهر اصفهان»، **جامعه‌شناسی کاربردی**، ۲(۲) ۱–۲۰.

۱۰. گزارش راهبردی (۱۳۸٥) **بررسی بحران هویت در ایران**، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک، معاونت پژوهش‌های فرهنگی.

۱۱. شایسته، لطیف؛ اسماعیلی، رضا و اصغر محمدی (۱۳۹۹) «بررسی تأثیر هویت قومی و هوش فرهنگی بر سبک هویت ملی جوانان»، **سبک زندگی با محوریت** *سلامت*، ٤(٤) ۲۱۷–۲۳۳.

۱۲. شیردل، الهام (۱٤۰٤) «برساخت هویت قومی در دانشجویان دختر دانشگاه سیستان و بلوچستان»، **جامعه‌پژوهی فرهنگی**، ۲(٥٦) ۲۰۲–۲۳۹.

۱۳. صدیق سروستانی، رحمت‌الله و سیاوش قلی‌پور (۱۳۸۸) «حاشیه‌ای بودن و شکل‌گیری هویت اجتماعی قوم لک»، **مجله جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران**، ۱(۲) ۱۹–۳٤.

۱٤. عموزاده خلیلی، سجاد (۱٤۰۲) «**بررسی همبستگی ملی و هویت قومی در میان ترکمن‌ها و سیستانی‌های استان گلستان**»، رسالهٔ دکتری، دانشگاه مازندران.

۱٥. غلامی شکارسرایی، محمدرضا (۱۳۹۱)« **عوامل سیاسی مؤثر بر همبستگی ملی در بین قومیت‌های ایران**»، رسالهٔ دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی.

۱٦. قنبری‌برزیان، علی و فروزنده جعفرزاده‌پور (۱۳۹۰) «قدرت هویت ملی در میان ایرانیان»، **مطالعات ملی**، ۱۲(٤) ۳–۲۹.

۱۷. گودرزی، حسین (۱۳۸۷) **تکوین جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران**، تهران: تمدن ایرانی.

۱۸. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۸) **جامعه‌شناسی**، *ترجمهٔ* حسن چاووشیان، تهران: نی.

۱۹. مسعودنیا، حسین؛ مهرابی‌کوشکی، راضیه و ناهید کیانی (۱۳۹۳) «بررسی رابطهٔ هویت ملی و قومی (مطالعهٔ موردی دانشجویان دانشگاه تهران)»، **مطالعات توسعهٔ اجتماعی فرهنگی**، ۳(۲) ۱۳۹–۱٦٥.

۲۰. نامداری، مهرداد (۱۳۹۷) «تعامل در شبکه‌های اجتماعی مجازی و تأثیر آن بر هویت قومی (مطالعهٔ موردی قوم لک)»، **مدیریت فرهنگی**، (٤۱) ۱–۱۷.

۲۱. توسلی، غلامعباس و سیاوش قلی‌پور (۱۳۸٦) «جهانی‌شدن و هویت فرهنگی قوم لک»، **جامعه‌شناسی ایران**، ۸(۳) ۱–۲۹.

22. Belelli, S. (2021) «A historical-comparative glimpse on Laki dialects», **Heidelberg University Conference Proceedings**.

23. Garcia, J. A., & Chen, X. (2018) «Ethnic and national identities in the 21st century: A meta-analytic review of their relationship». **International Journal of Intercultural Relations**, 65, 1–15.

24. Guan, Tao; Luo, Ning; & Wang, Lei. (2021) «Ethnic Identity, Chinese National Identity, and Intergroup Attitudes of Adolescents from

an Ethnic Autonomous Region in China», **An International Journal of Theory and Research**, 22(2), 135–149.

25. Nonby, E. J. (2004–2005) «Kurdish or Luri? Laki's disputed identity in the Luristan province of Iran», **Kurdische Studien**, 4-5, 7–22.

26. Persson Nääf, Jennifer. (2022) **Identity in Multi-Ethnic States: The Challenge of National Integration**

27. Smith, A. D. (1991) **National Identity**. University of Nevada Press.